

КУЛЬТ МОВИ В КУЛЬТУРІ СЕРЕДОВИЩА

Провідною методологічною парадигмою будь-якої науки нашого часу вчені визнають антропоцентричну парадигму – людинознавчу, людинопізнавальну, людиноорієнтовану. Нині дуже популярними і продуктивними стали соціолінгвістичні дослідження із подальшою інтенсифікацією мовно-культурологічних стратегій та орієнтирів. Державною програмою розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки передбачено створення системи моніторингу та проведення аналізу характерних тенденцій розвитку етномовних процесів, функціонування української мови в різних сферах суспільного життя. Саме тому, проводячи моніторинг з мовних питань у НПУ імені М.П. Драгоманова, ми насамперед прагнули окреслити портрет сучасної мовної особистості. Теоретичне обґрунтування цього дослідження наведено в статті «Свідоме й стихійне (психолінгвальний моніторинг «самопочування» київського студентства)»¹. Обсяг вибірки становить 100 осіб. У вибірці представлено рейтинг володіння українською мовою студентів соціально-гуманітарного факультету та факультету української філології. Серед опитаних 90% українці, 10% представники інших національностей віком 18-20 років.

Мова, за словами О.Потебні, є наскільки діяльність, настільки творення. «Зовнішність» мови виявляється культом слова, обороною слова. Подібно до людини мова підлягає великому впливові позамовних чинників, зокрема певним історичним реаліям, моді, адміністративному втручанням, що здебільшого камуфлюється якоюсь вищою доцільністю чи мовно-освітніми інтересами суспільства. Зважаючи на те, що культивовані школою, театром, часописами, документами, телебаченням ідеальні мовні форми під впливом жаргонізованих не завжди виграють, адже стихійний носій мови замість підшукування потрібних словоформ користується активними в сучасному молодіжному узусі російськими словами, значною мірою, сталими мовними зворотами, слід плекати стандарт мови як беззастережний орієнтир оборонної мовної політики. Чи стануть вищі навчальні заклади на сторожі мови, прагнемо простежити в результатах моніторингу, що насамперед мають об'єктивізувати масив «інформації сприймання», у чесній оцінці застерегти мову й мовців від жонглювання заідеологізованими штампами про «вишневистість», декоративність, але не гнучкість мови. Освіта, що, за спостереженнями філософів, процес спілкування, творить, формує спілкування, унаочнюючи його присудом конкретних спілкувальних алгоритмів.

За радянської доби позірна етнізація «вишів» огортала освіту в фальшивий стрій певної рівноваги мовного тла. За спостереженням Л.Нагорної, Москва змушена була час від часу афішувати власну прихильність до етнічного². Дозування в цій сфері з небезпекою

¹ Пономаренко А.Ю., Костянтинова С.В., Яременко С.А. Свідоме й стихійне (психолінгвальний моніторинг «самопочування» київського студентства) // Українознавство. – 2004. – Ч. 1-2. – С.240–243.

² Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – К., 2002. – С.140.

балансування між індиферентністю та крайньою ворожістю провокувало напруженість. Пострадянський наслідок упередженого сприйняття української мови як менш престижної, ніж російська, ще залишається у масовій свідомості сучасної молоді. Наведена градація підтверджується науковими соціолінгвістичними теоріями відомих мовознавців.

Провівши соціолінгвістичну класифікацію слов'янських мов, Орест Ткаченко доводить, що окремі мови на початку ХХІ століття мають низький соціолінгвістичний статус з уповільненою динамікою піднесення (серед них й українська). Вчений констатує, що на цей час майже всі слов'янські мови, за винятком двох малих західнослов'янських і двох великих східнослов'янських (української та білоруської), вже повністю стабілізувалися з соціолінгвістичного погляду³. Причини особливо повільного піднесення соціолінгвістичного рівня української мови виходять із певних історичних та етнічних обставин, серед яких виокремлюються дві головні: тривале перебування в складі двох слов'янських держав – Польщі та Росії, фактичним продовженням якого став Радянський Союз; майже 70-річне існування в складі Радянського Союзу, з його проросійською політикою, ефективність проведення якої уможлиблювалась тодішнім суспільно-політичним ладом.

Оскільки наприкінці ХХ століття в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, склалась інша соціально-політична та культурно-мовна ситуація, щодо української мови, на думку соціолінгвістів, окреслилось кілька визначальних тенденцій: 1) формальне надання і декларування державного статусу рідної мови через обмеження російсько-національного білінгвізму (оскільки до влади прийшли представники найбільш привілейованої частини російського населення, закономірно, що докорінних змін у статусі української мови відбутися не могло); 2) фактичне продовження, а то й посилення русифікаційних процесів, що на практиці призвело до залучення в бікультурну практику все більшої кількості людей; 3) дедалі сильніший вплив „третіх” культур і мов, особливо англійської, на культурно-мовні процеси в Україні.

Опитування студентів факультету української філології відбито таблицею 1.

Таблиця 1

		Укр.	Рос.	Укр. та рос.
1.	Якою є мова спілкування між студентами у Вашому навчальному закладі?	21%	0	79%
2.	Ви віддаєте перевагу читанню улюбленої художньої літератури?	43%	14%	43%
3.	... періодичних видань?	35%	50%	15%
4.	Ви звичайно звертаєтесь до викладача?	100%	0	0

³ Ткаченко О.Б. Соціолінгвістична класифікація мов у її слов'янській специфіці і динаміці // Мовознавство.-2003.-№2-3.-С.11.

5.	... і Вам звичайно відповідають?	86%	0	14%
6.	При користуванні мережею Інтернет Ви віддаєте перевагу сайтам?	7%	57%	36%
7.	Користуючись компакт-дисками, Ви віддаєте перевагу CD?	0	50%	50%
8.	Ви звичайно звертаєтесь до незнайомих однолітків?	43%	43%	14%
9.	... і Вам звичайно відповідають?	0	50%	50%
10.	Ви звертаєтесь до незнайомих літніх людей?	43%	36%	21%
11.	... і Вам звичайно відповідають?	0	36%	64%
12.	Якою мовою спілкуються між собою Ваші батьки?	43%	36%	21%
13.	У Вашій домашній бібліотеці більшість книг?	14%	50%	36%
14.	За відсутності російськомовних людей Ви звичайно говорите?	72%	7%	21%
15.	Ви звичайно говорите у присутності російськомовних людей?	21%	57%	22%

Розуміння ваги мови як призвідниці успіхів існує в свідомості мовців, що засвідчує проведене анкетування, водночас бракує мовної культури конкретних ситуацій. Студенти факультету української філології переконано (100%) звертаються до власних викладачів українською. Заступник голови Державного комітету в справах національностей та міграції Рауль Чілачава позитивно оцінює мовний фон на факультеті. За його спостереженням, «народ на факультеті зацікавлений», не байдужий, на перервах студенти розмовляють між собою державною мовою, чого він не помітив у інших «вишах»⁴. 86% чують у відповідь українську. Переважає значно російська мова, коли йдеться про вибір сайтів. У більшості випадків мова родини є українською (43%), натомість лише 36% сімей спілкуються російською. Неприятлива ситуація в державі з українською книжкою, що сприяла відсутності корпусу різномірних джерел, віддзеркалюється у таких цифрах: 50% книжок в бібліотечках респондентів – російською мовою, 14%-українською. Вплив російськомовного співрозмовника (порівняймо, за відсутності російськомовних людей 72% говорить українською, у присутності – 21%) символізує брак стійкості україномовних студентів.

Сучасна мовна ситуація в Україні, як підкреслює А.П. Загнітко, характеризується неоднорівністю. З одного боку, наявна чітко окреслена тенденція розширення функціонального тла української мови, що спирається на концепцію державнотвірної, державноконсолідувальної,

⁴ Педагогічні кадри. – 2003. – №13. – С.3.

державновизначального потенціалу української мови, з другого боку, яскраво простежується тенденція розмивання цього процесу, утвердження ідеї про незначущість мовних проблем як таких і прагнення утвердити в суспільстві думку про вторинність утвердження пріоритетності української мови у визначальних державних інституціях, закладах науки, освіти, культури, не кажучи вже про бізнес, торгівлю, фінансову та бухгалтерську справу, виробництво. Активно пропагується ідея вторинності усього національно рідного і послідовно акумулюється мотив штучності відтворення українськомовного тла.

Мовна політика, утвердження державного статусу і престижу української мови, мова засобів масової інформації, мова комп'ютера – це далеко не повне коло дуже гостро дискутованих науковцями питань. Отже, які комунікативні пріоритети студентів-релігієзнавців? Погляньмо на дані таблиці 2 (респонденти – третьокурсники соціально-гуманітарного факультету).

Таблиця 2

		<i>Укр.</i>	<i>Рос.</i>	<i>Укр. та рос.</i>
1.	Якою є мова спілкування між студентами у Вашому навчальному закладі?	6%	6%	88%
2.	Ви віддасте перевагу читанню улюбленої художньої літератури?	38%	31%	31%
3.	... періодичних видань?	25%	25%	50%
4.	Ви звичайно звертаєтесь до викладача?	82%	12%	6%
5.	... і Вам звичайно відповідають?	88%	-	12%
6.	При користуванні мережею Інтернет Ви віддасте перевагу сайтам?	25%	63%	12%
7.	Користуючись компакт-дисками, Ви віддасте перевагу CD?	19%	75%	6%
8.	Ви звичайно звертаєтесь до незнайомих однолітків?	44%	56%	-
9.	... і Вам звичайно відповідають?	6%	56%	38%
10.	Ви звертаєтесь до незнайомих літніх людей?	56%	44%	-
11.	... і Вам звичайно відповідають?	38%	31%	31%
12.	Якою мовою спілкуються між собою Ваші батьки?	56%	38%	6%
13.	У Вашій домашній бібліотеці більшість книг?	25%	50%	25%
14.	За відсутності російськомовних людей Ви звичайно говорите?	82%	18%	-
15.	Ви звичайно говорите у присутності російськомовних людей?	69%	25%	6%

Приємно відзначити доволі високу мовну стійкість респондентів: у присутності російськомовних людей 69% студентів розмовляють

українською (за відсутності – 82%), тобто молодь намагається долати мовний конформізм і в ситуаціях неформального спілкування, бо в навчальній комунікації, природно, домінує українська (82% опитаних звертаються до викладачів державною мовою, і у 88% випадків чують її у відповідь). На жаль, поки що не говорить українською комп'ютер: і в користуванні компакт-дисками (75%), і мережею Інтернет (63%) студенти віддають перевагу російській програмній продукції. Хоча в домашніх бібліотеках більшість книг все ж таки російською, улюблені художні твори респонденти переважно читають рідною мовою. Лише у спілкуванні з незнайомими однолітками українська мовна толерантність культивує іншомовну комунікацію.

Таблиця 3 фіксує відомості про опитування студентів 2 курсу соціально-гуманітарного факультету. Серед етнічних українців (90%) перевага українській мові надається у спілкуванні з викладачами (65% й 80%) та за відсутності російськомовного учасника бесіди (50%). Не етнічні українці, переважно росіяни та білоруси, відстоюють позиції російської мови за всією шкалою опитування. Значна частина студентства НПУ надає перевагу змішаному українсько-російському спілкуванню (70%).

Таблиця 3

		Укр.	Рос.	Укр. та рос.
1.	Якою є мова спілкування між студентами у Вашому навчальному закладі?	12	18	70
2.	Ви віддаєте перевагу читанню улюбленої художньої літератури?	15	35	50
3.	... періодичних видань?	12	58	30
4.	Ви звичайно звертаєтесь до викладача?	65	15	20
5.	... і Вам звичайно відповідають?	80	7	13
6.	При користуванні мережею Інтернет Ви віддаєте перевагу сайтам?	6	47	47
7.	Користуючись компакт-дисками, Ви віддаєте перевагу CD?	6	47	47
8.	Ви звичайно звертаєтесь до незнайомих однолітків?	6	88	6
9.	... і Вам звичайно відповідають?	6	74	20
10.	Ви звертаєтесь до незнайомих літніх людей?	24	70	6
11.	... і Вам звичайно відповідають?	6	54	40
12.	Якою мовою спілкуються між собою Ваші батьки?	30	64	6
13.	У Вашій домашній бібліотеці більшість книг?	30	58	12
14.	За відсутності російськомовних людей Ви звичайно говорите?	50	44	6
15.	Ви звичайно говорите у присутності російськомовних людей?	6	88	6

Абстрактна фраза про духовний універсум мови виразна конкретними іпостасями – *екзогенною мовною політикою та мовотворчою мовною*

політикою. Цілком зрозумілим постає потреба обороняти власний лінгвокультурний простір від розхитування – світ існує в мові, світ існує у сприйманні через мову. Гроші на підтримку мови так само необхідні, як на будівництво, але чи завжди вони в руках тих, хто підтримуватиме культуру. У підтриманні належного рівня самодостатності мови, відтак, має переважати не лояльність, а амбітність. Дирекція мовно-освітньої політики має скеровуватися у річище формування ***українсьької мовної амбітності***.

Якою ж має бути українська мовна особистість у майбутньому? Високоталановита і високоінтелектуальна, національно свідомо і патріотично налаштована, яка, увібравши в себе багатства світової цивілізації і вільно володіючи кількома слов'янськими і неслов'янськими мовами, легко окреслює власне місце у культурі свого народу і постулює статус культури власного народу у світовому співтоваристві. Така особистість без вільного володіння українською мовою не мислить свого самоусвідомлення, самовизначення і самотворення. Таким чином, індивід не відокремлюється від національно-мовного простору всього загалу носіїв української мови та від національно-мовної бази відповідного соціального колективу, а витворюється національно-мовна єдність у межах відповідного державного утворення. Саме на це мають бути спрямовані зусилля науковців та освітян заради збереження нашої неповторності на карті світу.